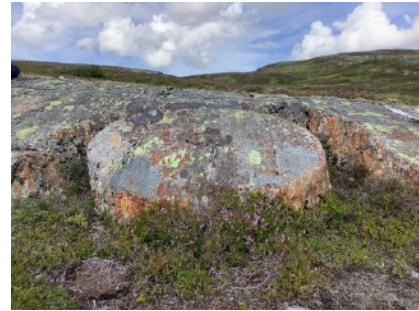




KULTURMILJØPLAN

temaplan for Meråker kommune



«Planen for deg som er interessert i kulturminnenes attraksjonskraft – enten de befinner seg i Meråker eller i en nettsky.»

Planen ble vedtatt av kommunestyret ???.2022

1. Innledning

Historikk

I 1996 vedtok Meråker kommune sin første «kommunedelplan kulturminner». Det ble gjort et grundig arbeid med lokal medvirkning og politisk forankring. Lokalkjente grendemenn og –kvinner bidro sammen med prosjektgruppen og innleid prosjektleder til at Meråker kommune fikk kartlagt hele 1467 kulturminner. Dette var nybrottsarbeid.

I 1999 ble det laget et kart markert med 1241 kulturminner. Både AS Meraker Brug og grunneierlaget fikk kopi av plan og kart. Kartet ble et nyttig verktøy for kommunal saksbehandling og planarbeid, som for eksempel ved nye skogsbilveier, hyttefelt og parkeringsplasser.

I 2021 startet planprosessen med satsing på *kulturmiljø*. En student og Meråker historielag ble engasjert til en registreringsdugnad gjennom sommeren og høsten.

Statlig føring

Nasjonale myndigheter valgte med den nyeste kulturmeldingen (meld. st. 16/20 Nye mål i kulturmiljøpolitikken) å innføre samlebetegnelsen «kulturmiljø». Det legges vekt på at målet med kulturmiljøarbeidet er *engasjement, bærekraft og mangfold*, og at det skal føre til «*kunnskap, opplevelser og verdiskaping*.» Kulturminner som ikke har noe formelt vern i henhold til lovverket, kan likevel ha stor verdi for et lokalsamfunn.

Avgrensing

Meråker kommune har hele 1467 kulturminner etter den grundige prosessen med kommunedelplanen i 1996. Derfor avgrenses arbeidet i denne omgang, slik at det i 2022 lages en *temaplan for kulturmiljø*, jfr. de siste nasjonale føringene.

Kommunens historiske bygninger og museumsgjenstander forvaltes av en egen museumsplan. Denne kulturmiljøplan omtaler derfor ikke nevnte bygninger og gjenstander.

«Vi tar best vare på historien ved å spre kunnskap om våre kulturmiljø.»

Planens formål

Hovedmål

1. Bevaring og formidling

Strategi: Vi tar best vare på historien ved å spre kunnskap om våre kulturmiljø. Meråker sin historie blir best ivaretatt med levende formidling til kommende generasjoner gjennom aktivitet og opplevelser. Man behøver altså ikke nødvendigvis å bevare fysisk alle kulturmiljø for at kommende generasjoner skal kjenne til Meråker sin historie.

2. Tilrettelegging

Strategi: Vi satser på fysisk tilrettelegging av noen utvalgte kulturmiljø. Det vil i tillegg være i tråd med kommunens samfunnsplan to viktigste premisser, - nemlig folkehelse og bærekraftig utvikling.

Delmål

1. **Samskaping** - Oppdagelse, bevaring og tilrettelegging av kulturminner og kulturmiljø skal skje i samarbeid med kommunens innbyggere, lag og foreninger, grunneiere og rettighetshavere. Informasjonen skal være lett tilgjengelig på kommunens hjemmeside, samt offentlige kartverk. Alle interesserte inviteres til å delta digitalt i lokalt registrerings- og oppfølgingsarbeid.
2. **Felles verktøy** - Planen kan svært gjerne bli et verktøy for flere enn grunneiere og kommuneadministrasjon. Det vil være positivt om skoler, barnehager, lag og foreninger, privatpersoner og bedrifter benytter prioriterte kulturmiljø til å skape aktivitet. Kompetanse og tverrfaglig samarbeid på natur- og kulturmiljøfeltet skal videreutvikles.
3. **Identitetsfaktor** - Økt kunnskap om kulturminner og kulturmiljø bidrar til innbyggernes felles identitet.

2. Målgrupper, verktøy og definisjoner

Målgrupper for Meråker kommune sin kulturmiljøplan

- Riksantikvaren er ansvarlig for gjennomføringen av den statlige kulturminnepolitikken, og har landets øverste kulturminnemyndighet. Riksantikvaren kan igangsette fredningstiltak på eget initiativ, jfr. Fonnfjellet (omtales senere i planen).
- Fylkeskommunen og Sametinget er høringsinstanser i arealsaker. De behøver også lokalkunnskap, og kan samtidig gi kommune og initiativtakere veiledning om verneverdige kulturminner, planlegging og prioriteringer. Sametinget dokumenterer samisk kulturhistorie og tradisjonskunnskap.
- Kommunen er ansvarlig for nødvendig arealplanlegging, og for at kulturmiljø hensyntas i øvrige planer.
- Enkeltpersoner tar vare på kulturminnene ved å bruke og å fortelle om dem.
- Frivillige lag og foreninger som registrerer, vedlikeholder og formidler historie for fellesskapet.
- Barn og unge som bygger identitet og tilhørighet til bygda gjennom kulturmiljøene.
- Grunneiere og lokalsamfunnet forøvrig tilegner seg kunnskap gjennom økt bevissthet rundt kulturmiljøene. Planen med kart vil være et nødvendig redskap for alle som driver utviklingsarbeid.

Verktøy

I 2022 finnes digitale hjelpemidler for registrering og kunnskapsformidling. Riksantikvaren har kart- og informasjonstjeneste via kulturminnesok.no. Kulturminnedatabasen «Askeladden» kan brukes både av enkeltpersoner og kommuner.

Det er laget et digitalt rapporteringsskjema for «nye» kultur-registreringer på Meråker kommunes hjemmeside. Det oppfordres til at registreringer bør ha med beskrivelse, bilde og koordinater. Slik kan kommunen foreta kontinuerlig oppdatering ved å legge inn nye kulturminner i sentralt kartverket. Registreringen har lav terskel og publikum oppfordres til å bidra. Innkomne registreringer blir kvalitetssikret før en offentliggjøring i kartverk.

Definisjoner

Automatisk fredede kulturminner

- Arkeologiske kulturminner fra før-reformatorsk tid (før 1537), er automatisk fredet. Vi har flere eksempler på dette i Meråker, for eksempel jernvinner, kors på berg og gravhauger.
- *Mynter* fra før 1650 er også fredet. Det betyr at myntfunn ved for eksempel gravhaugene i Meråker kan være fredet.
- *Samiske kulturminner* fra før 1917 er automatisk fredet. I vår kommune er det mange slike.

Vedtaksfredede bygg

- Definisjonen er «stående bygg fra perioden mellom reformasjonen (1537) til 1649». Vi har ingen vedtaksfredede bygninger i Meråker.

Nyere tids kulturminner

- Dette omfatter alle kulturminner som ikke er automatisk fredet. I praksis kan dette dreie seg om alle gjenstander og bygninger fra 1538 og frem til i dag, og det meste har ikke noe formelt vern. Slike kulturminner ha likevel ha betydning for lokalhistorien, og kan også være en viktig del av vår lokale identitet. For Meråker og Stordal sin del, er områdene ved Gilså og Lillefjell gruve gode eksempel på dette.

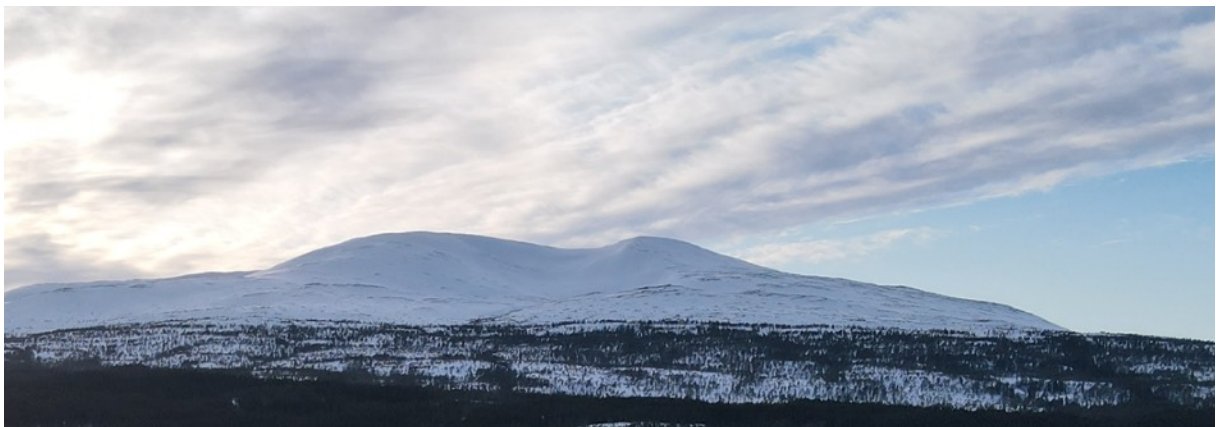
SEFRAK

- «Sekretariatet For Registrering Av Faste Kulturminner i Norge» ble opprettet og jobbet i perioden 1975-1995. Alle bygninger bygd før 1900 ble registrert for å lage et generelt kulturhistorisk register. Ved endringer (endre, flytte eller rive) på SEFRAK-bygninger eldre enn 1850, kreves meldeplikt til Trøndelag fylkeskommune. I Meråker har vi flere eldre bygninger, det nevnes våningshus i Nustad, driftsbygning på Bakken, «Engelsk-bygningen» ved Renå Gård og stabbur ved Grandalsmoen.

Til opplysning pågår det en fredningssak på vårt ikoniske bygdefjell Fonnfjellet. Det er Riksantikvaren som har tatt initiativet til dette. På fjelltoppen ligger nemlig et av Norges eldste trigonometriske punkter. Første gang fjelltoppen ble brukt, var i 1783 under triangulering av Benoni Auberts. Dagens varde ble bygget i 1955 av 2 innleide studenter (bl.a. Bjørn Armand Johnsen). Mest trolig vil ikke en eventuell fredning påvirke ferdsel til toppen.

Fondfilvisa

*«Ein tur oppå Fondfile lønt sæg
om oppstigninga va lite lang,
fordi fila å dalan som vist sæg
va no vakrar hell fær noggin gång.»*



3. Arkeologiske kulturminner

Meråker har et variert utvalg av arkeologiske kulturminner som strekker seg fra steinalder og frem til middelalder, og de er altså beskyttet av lovverket. Kommune og tiltakshavere har ansvar for å kontakte Trøndelag fylkeskommune hvis det er planer om aktivitet i et slikt område. Hovedtyngden av kulturminner finner vi knyttet til jordbruk og utmarksressurser. Det er naturlig, for det reflekterer sporene etter menneskelig aktivitet.

Jernvinner fra år 350 f.kr. - 1800

Meråker sitt eldste jernvinner er også blant Nord-Europas eldste. Derfor har de en verdi utover at de representerer et lokalt kulturmiljø. Vi har hatt besøk flere ganger av internasjonalt anerkjente forskere på grunn av mengden av interessante funn, foreløpig er det registrert ca 60 anlegg.

Senest høsten 2021 var arkeolog Lars Steinvik fra Vitenskapsmuseet sammen med Meråker Historielag på befaring i Meråker for å dokumentere et jernvinneanlegg.



Bilder fra befaring 2021: f.v. Helge Kringtrø, Tormod Røe, Alf Olsen, Henrik Nielsen Solberg og Lars Steinvik

Tjæremiler

Det er funnet flere tjæremiler, blant annet oppe i Fagerlia. Disse ble dendrokronologisk aldersbestemt ved undersøkelse av tømmerets årringer, og således datert til vinteren 1689. Det antas at det finnes flere tjæremiler i Meråker som ennå ikke er oppdaget. Eksport av tjære var en verdifull attåtnæring.

Kullmiler

De fleste kullmilene stammer fra 1800-tallet, og ligger gjerne i tilknytning til boplasser. Kullet ble brukt til fyring/oppvarming. Det finnes flere hundre kullmiler i Meråker, og her ble de kalt «kælmil».

Pilegrimskorsene ved Skurdalsporten (1100-)

På 1980-tallet ble det oppdaget korsfigurer ved Skurdalsporten. Tre bergflater er merket med ulike korsfigurer, blant annet greske kors, latinske kors/t-kors, patrialkors/ erkebiskopskors og Andreaskors. Det ble derfor konkludert med at dette kom fra pilegrimenes ferd mot Nidaros i middelalderen. Korsene på berget der pilegrimene fartet, er automatisk fredede kulturminner.

I 1995 ble det veldig stort fokus på pilegrimsmarsjer i forkant av Trondheims 1000-års jubileum i 1997. I den forbindelse ble Bernhard Tronseth anmodet av næringssselskapet Meråker Utvikling om å lage pilegrimfigurer. Disse solgte godt, og ble blant annet distribuert til Stiklestad Nasjonale Kultursenter for videresalg.

Mange skoleelever og konfirmanter har gått til Skurdalsporten, og flere har tatt turen bortom «Stenen i Grønan Dal» som står på svensk side av grensen. På svenske kart kalles Skurdalsporten «Kirkegårdsfjellet».

Pilegrimsleia ble godkjent av det kommunale Pilegrimsprosjektet i 2010, men leia er ikke tatt i bruk.



4. Samiske kulturminner

Meråker har en samisk tilstedeværelse, noe som også påvirker kulturminnelandskapet i kommunen.

Samisk historie kjennetegnes ved en mangel på skriftlig kultur, og slik er det også i vår kommune. Det finnes spor etter sør-samisk aktivitet flere steder i Meråker, og disse er altså alle automatisk fredet etter Kulturminneloven § 4. Dette kan være fangstlokaliteter, gammetuffer, melkegroper og samlingsanlegg. Ved Veltet mellom Funnsjøen og Fersdalen ligger gamle fangstgroper like ved dagens samlingsstrø.

Nord i Meråker ligger Gaske Laanten sijte/Feren reinbeitedistrikt, og i sør Saanti sijte/Essand reinbeitedistrikt. Det hender også at svensk rein kommer over på denne siden av riksgrensen. Flere trekk- og flytteleier krysser derfor gjennom Meråker kommune.

Det finnes flere sør-samiske gjenstander oppbevart i Meråker Bygdemuseum Pulden, blant annet kopper til melking.



5. Ferdselsårer

Meråker sin geografiske plassering har ført til at bygda og dalen er en naturlig ferdselsåre mellom Trøndelag og Jämtland. Veier og stier har generelt lav status som kulturminner ettersom de alltid er i endring. Den historiske verdien ligger ikke nødvendigvis i bakken, men i funksjonen og rollen som ferdselsåre mellom folk.

Gode passasjer over fjell har vært viktige, men etterlater seg lite fysiske spor i dag. De kanskje viktigste her må være den gamle hovedferdselsåra som krysser igjennom Skurdalsporten. «Pilegrimsleia» som ble avdekket etter 1980, er den samme leia som før på folkemunne ble kalt «Jämtlandsleia».

Jernbanen (Meråkerbanen) fra Trondheim til Storlien/Sundsvall ble anlagt i 1881, mens Mellomriksveien åpnet i 1958. Det var den svenske stat som ga tilskudd til veibyggingen. Sverige hadde sterkt behov for en moderne transportåre mellom Østersjøen og Atlanterhavet.



Gamle veianlegg bør bevares etter beste evne, og ofte ligger slike under dagens veier. Mye av den kulturelle verdien ligger i kontinuerlig vei-bruk. For eksempel har Gamle Stordalsvei blitt brukt i nærmere 220 år, først til ferdsel og frakt fra Gilså, deretter for fastboende på Stordalen, seterfolk, bærplukkere og skogsarbeidere. I nyere tid har veien blitt brukt til rekreasjonsformål i form av vandreturer, mosjonsløp, sykkelsti, tømmerdrift og skitrasè.

I Meråker har vi noen gamle leier som ikke lenger samsvarer med moderne infrastruktur. Det nevnes Pilegrimsleia, Karoliner-leden, Steinveien mellom Kopperå og «Øvergalainj» og «Stormartinveien». Dette er i dag gode tur-stier.

6. Industrielle kulturminner

Meråker har vært ei industribygd i 2000 år. De første produktene var jern fra myrmalm, og det siste var mikrosilika fra smelteverket i Kopperå. Dette var trolig på grunn av bygdas rike naturressurser; malm i myra, kopper og svovel i fjella og rikelig tilgang på fallende vann.

Bygdas jernalder - Det eldste jernutvinningsanlegget er datert tilbake til ca 350 år fvt. og finnes ved innsjøen Feren. Over 60 anlegg er foreløpig registrert i kommunen. Anleggene er spredt over hele bygda over en viss høyde. Mengden av utvunnet jern tilsier at det ble produsert for eksport, med andre ord var det en industriell og organisert produksjon. De yngre anleggene ligger lavere i terrenget og er nærmest som gårdsanlegg å regne. Disse er datert fra 1400-tallet til langt ut på 1700-tallet.

Kopperets tid – I elva Kopperåa er det konkrete funn av kopper datert til 1200- og 1300-tallet. Foreløpig er dette landets eldste smelteverket for kopper. Selve gruva har imidlertid ingen klart å finne ennå. De eldste gruvene for utvinning av kopper ble satt i gang i 1747 og 1748. En av Norges rikeste gruver, Lillefjell gruve, ble åpnet i 1760, og den første smeltehytta ved Gilså ble satt i drift i 1770. Ny smeltehytte ble bygget under Nustadfossen ved Meråker sentrum i 1828. Som siste gruve ble Lillefjell stengt i 1920.



Lillefjell gruve under 1. verdenskrig

Nyere tid - Mens bergverksdrifta fortsatt var i gang, startet et helt nytt industrieventyr i Kopperå. I perioden 1898 til 1900 gikk Kopperå under betegnelsen "Klondyke". Arbeidere fra fjern og nær kom til Kopperå for å bygge en karbidfabrikk nede ved elva Tevla. Den gode tilgangen på fallende vann, og dermed kraft, var årsaken til stedsvalget. Smelteverket stoppet produksjonen 1. juni 2006. Bygningene er revet, men man har etterlatt seg en stor industritomt og et bygningsmessig og tidstypisk lokalsamfunn. Nede ved Nustadfossen i Meråker sentrum, på tomta etter smeltehytta, ble det i 1913 bygget et anlegg for produksjon av ferrokrom. Driften her ble avsluttet i 1972.

Vannkrafta - Meråker er ei fjellbygd med mange sjøer, store og små elver og bekker. Dette har vært en nødvendig faktor for smelteindustrien. Helt fra den enkle jernovn ved bekken til den kraftkrevende silisiumproduksjonen. Smeltehyttene ved Gilså og Nustadfoss har krevd det samme. Kraftverkene i Kopperå, Turifoss, Nustadfoss og Gudå Elektricitetsverk (1916-1946) ble revet. Meråker er i dag en stor kraftleverandør, og huser kraftverkene Meråker, Tevla og Funna, samt to mindre i Gudå.

7. Grense og forsvar

Meråker er en grensekommune, og dette har påvirket utviklingen i området. Dagens riksgrense mellom Trøndelag og Jämtland er imidlertid ikke spesielt gammel. Den stammer fra Freden i Brömsebro i 1645. Grensen ble permanent i 1660 ved Freden i København, og det nøyaktige grensevedtaket og oppmålingene skjedde først fra 1751. Meråker ligger ved en naturlig grense; Kjølén. Grensefjellene skiller øst og vest på den skandinaviske halvøy. Dette har påvirket transport og forhold lenge før den politiske grensen oppsto. Lokalt er det kjent at forholdet til Jämtland var omfattende både før og etter grensejusteringen. Da konfliktnivået økte, ble det et større behov for faste forsvarspunkt og skanser. Det skal ha vært noen slike i Meråker allerede på 16-1700-tallet, men disse har vi ikke kjente spor etter i dag.

Konflikter og krig har påvirket bygda. Allerede på 1100-tallet dro Norges kong Sverre og på 1400-tallet Sveriges kong Karl Knutsson gjennom dalen på dramatiske ferder. Det finnes faktisk en form for dokumentasjon på denne aktiviteten, nemlig inskripsjonen ved Skurdalsporten som General von Krogh i 1809 fikk laget som minnemarkering.

Karoliner-leia

Jämtland hørte til Danmark (-Norge), men fra 1500-tallet og utover ble området urolig. I hele perioden fra da og frem til 1814 var det stadige konflikter mellom Danmark og Sverige, og det gikk utover grenseområdene. Dette var de store felttogenes tid. Det største og mest kjente av disse var ledet av general Carl Gustav Armfeldt rundt 1718. Denne krigsmarsjen var en dramatisk hendelse for hele Trøndelag. Marsjen etterlot seg mange faste og løse kulturminner. Armfeldts hær kom over fjellet fra Duvéd og ned til Sulåmo ved Feren, og dro deretter videre over Hermansnasa til Verdal. Selv om dette må regnes som et kort Meråkerbesøk, etterlot de seg flere spor. Våte myrer gjorde at de måtte bygge kavellbroer langs store deler av traseen. Dette er fortsatt et synlig bevis på militæraktiviteten nord for Feren. Traseen er godt dokumentert og merket, men forfatningen er blitt dårligere de siste årene.



Foto: Per Sulåmo ved en kavellbru. Kavellbru i 2020, Alf Olsen.

Skansene ved Feren

Da det på ny nærmet seg krig mot slutten av 1800-tallet, var enda minnet om Armfeldts uforstyrrede marsj over Feren fortsatt friskt i minne hos en del norske offiserer. Det ble derfor besluttet at Feren skulle befestes med to skanser og en kanonbåt. Kanonbåten kom aldri, men skansene ble bygget ved Langsåvollen og i Steinsvika. Skansen ved Langsåvollen var godt synlig ennå på 1950-tallet, men den forsvant senere under grustaking til Fersdalsvegen. Skansen i Steinsdalen er fortsatt et bevart spor etter flere hundre år med militær aktivitet, og må dermed tillegges høy verdi.

Skyttergravene Gudå

Ett lite etterspill fra de mangeårige konfliktene med Sverige, kom da den siste unionen skulle oppløses rundt 1905. Det var i denne perioden svært betent stemning både politisk og militært mellom Norge og Sverige. Det kom aldri til noen militær konflikt eller krig, men faren var der. Dette påvirket selvfølgelig grenseområdene, og det finnes flere spor etter dette i bygda. Det mest tydelige er forsvarsstillingene ved Gudå, hvor det aldri kom til kamp, men likevel spilte de en viktig rolle i mobiliseringen sommeren 1905. Likedan var det aktivitet her under 2. verdenskrig, for eksempel sabotasjeaksjonen «BARBARA» ved jernbanetunnelen.



Bautasteinene 1905

Det ble reist en rekke «bautasteiner» gårdene hvor det lå soldatkompanier. Totalt finnes det 9 1905-steiner i kommunen. De ligger alle på privat grunn.

Grenselosenes minnerøys

Denne ble laget i 1995 av næringssselskapet Meråker Utvikling As i forbindelse med 50-årsmarkeringen av freden etter 2. verdenskrig. Steinrøysa og infoskiltet ligger like ved stien, ca 500 m fra Teveltunet.

8. Utmark

Utmarka omfatter mange ulike kulturminner fra mange forskjellige tidsperioder. I Meråker kommune har vi mye fjell, vann og skog, og naturligvis vil en stor andel av historisk aktivitet ha forbindelse med disse områdene.

Utnyttelse av det vi i dag kaller utmarksressurser, går tilbake til de første menneskene kom til området for ca. 10-tusen år siden. Jakt og fiske er noe som har vært drevet sammenhengende i bygda hele tiden, og er dermed den eldste næringa vi har. Fra middelalderen har vi dokumentert omfattende fangst-anlegg, og i Teveldalen og ved Veltet mellom Feren og Funnsjøen er anleggene ennå godt synlige.

Med jordbruket kom definisjonen på utmarka som «områdene utenfor gården og dyrkamarka», der det alltid lå store verdier for næringsutøvelse. Etter jernvinnene kom kullgropene, senere kullmiler, tjæremiler, gruvedrift, setring og til slutt hytter og vannkraftproduksjonen.

Utmarkskulturminner kan være vanskelig å oppdage, og dukker ofte opp under moderne aktiviteter som utbygging, oppdemming og nydyrking. Dette ser vi også tydelig i Meråker. Kulturminnene er funnet i tilknytning til de store oppdemte sjøene Fjergen og Funnsjøen, samt hytteområdene rundt Feren. Det er viktig å huske på at et slikt spredningsmønster ikke nødvendigvis reflekterer forekomsten, men snarere hvor det er gjort funn.

Skogen og sagbrukene har gitt inntekt og arbeidsplasser i Meråker. Boken «Skogskokkene» ble for øvrig utgitt av Gunleif Krogstad i 2003. Det finnes mange spor etter skogbruksaktiviteten, blant annet i form av rester etter fløytingen i elvene og skogkoier der arbeiderne bodde. Dette er kulturminner og kulturmiljø som formidler en sentral del av kommunens historie..



Foto: Tømmerfløtere ved Nustadfossen 1902. Meråker Historielag.

9. Hus og bygninger

Det er ingen fredede bygninger i Meråker kommune.

Store deler av Kopperåsamfunnet ble med i Nord-Trøndelag fylkes «Verneplan for kulturmiljø» i 1998, og i kommunens reguleringsplan ble deler av Kopperå lagt inn som «spesialområde bevaring». Samtidig utarbeidet fylkeskommunen et forvaltningsdokument for arbeiderboligene i Kopperå. Dette dokumentet skal veilede beboere, huseiere og støtte offentlig saksbehandling.

SEFRAK-registrerte bygninger har vi mange av i kommunen. Det finnes alt fra enkle utmarksbuer og seterskjul, til mindre heimer og større gårdsbosetninger. Bygningene i SEFRAK-registeret er i utgangspunktet ikke tillagt spesielle restriksjoner. Registreringa fungerer meir som et varsko om at kommunen bør ta ei vurdering av verneverdien før det eventuelt blir gitt tillatelse til å endre, flytte eller rive bygninga.

Kirker og kapell

- **Gudå kirkegård** «Gammelkirka»: Det er usikkert når den første kirka (Kirkeby kirke) ble oppsatt. Eldste dokumenterte bygg var fra 1614, nye kirker ble oppsatt både i 1691 og 1793. Kirkegården er ennå i bruk, og det står et lite gravkapell der.
- **Stordalen kapell** er fra 1863, og byggverket er av tre og kirka har 130 plasser.
- **Meråker kirke** er fra 1874, og byggverket er av tre og kirken har 250 plasser.
- **Kopperå kapell** er fra 1936, og byggverket er hovedsakelig av stein og har 150 plasser.



Maleri av Meråker kirke, Harald Løkken 1966.

Meråker-Musea

Meråker kommune har 19 museumsbygninger i sitt eie. Eiendommene og gjenstandene forvaltes av en egen museumsplan. Stiftelsen Meråker-Musea har avtale og gis tilskudd fra Meråker Kommune til å drifte Bygdamuseet Pulden, Gilså og Industrimuseet.

Stasjonsbygninger

Historien forteller om stor trafikk på Meråker stasjon (1881), som også ble et samlingspunkt for «Stasjonsgrenda». Meråker historielag fikk i stand en leieavtale med BaneNOR i 2011. Med stor dugnadsinnsats av bygdas kvinner og menn framstår stasjonen i dag som et godt bevart og formidlet kulturmiljø. Kopperå stasjon (1899) står fortsatt, og deler av bygningen er i perioder brukt til galleri. Det er ingen aktivitet ved Gudå stasjon (1881-2020), Tovmodalen stasjon og Teveldal stasjon.

Setermiljø

I 2015 ble boka «Setervoller i Meråker» utgitt. Forfatter Karl Hegseth samla lokale opplysninger om seterdriften i Meråker. Boken gir utfyllende opplysninger, koordinater og kart. Setervoller har vært en viktig ressurs for flere av gårdene og småbruka i bygda, fordi svært få selv eier store nok jordområder rundt heimene sine. Det gjenstår et arbeid med å få registrert alle setervollene kulturminnesok.no. Noen setervoller har «forsvunnet» etter 1905, blant annet vollene som lå i Rekdalen (sør for Storlien). Flere bruk på Stordalen og Teveldalen hadde sommerbeite i det som nå tilhører Jämtlands län i Sverige.



Eksempler på navnstikker som er festet i taket på Østre Øyvollen. Foto: Elisabeth Aavik.

10. Immaterielle kulturminner

Det er nær sammenheng mellom de faste kulturminner og de immaterielle. Eksempler:

- Et fysisk instrument, musikken som ble skrevet og musikeren som spilte den.
- En gammel bygning, mannen som bygde det og historien om de levde der.

Immaterielle kulturminner har mindre vern enn faste og løse kulturminner. Riksantikvaren kan forby inngrep på en freda bygning, men det finnes ikke lovgiving for å forhindre at tradisjonsbærere dør og at ting blir glemt. De immaterielle minnene er derfor helt avhengige av at det finnes entusiaster som bevarer kunnskapen. Vi har ingen oversikt i Meråker, men følgende bør nevnes:

Tradisjonsmusikken har i alle tider stått sterkt i Meråker. Denne musikken holdes i hevd av noen få. Meråkerklarinetten var et instrument lagd i Meråker. Kun noen få i bygda lager dette instrumentet i dag.

Kunst. Funtaunmesteren ble viden kjent for sine signeter og store gulvklokker (45 stk) som fortsatt tikker og går rundt i Norges land. I Meråker finnes det nå 3 klokker, hvorav en på biblioteket og en i Bygdemuseumet Pulden.

Det finnes noen få aktive som produserer kunsthåndverk i Meråker i dag. Meråker husflidslag er den sterkeste organisasjonen.

Bygdebøkene for Meråker ble gitt ut i to omganger. Første gang i 1952, og deretter ble det produsert fire bind, hvorav to slektsbøker i perioden 1987-2002. Forfatter var lærer og lokalhistoriker Bjørn Roar Krogstad.

Sagn og eventyr. Sagn som får en sterk posisjon i folks bevissthet, kan definere noe som et materielt kulturminne. På Fersdalen kjenner vi til «Tuskaill-kjerka» som et fysisk minne basert på sagnet om «Ane fra Evja og tussene». I nyere tid har mange barn og unge på leirskoleopphold ved Feren fått fortalt historien om «klappermann». Historien om «Klappermann» bevitner at kulturminner lages også i dag. Om historien overlever flere generasjoner vil den etterhvert bli et sagn.

Lokalhistorisk arkiv. Mange ildsjeler har lagt ned en stor innsats for å utøve og dokumentere musikk, viser og litterære skrifter. Leif Løseth laget i sin tid en god oversikt over lokale låter og innspillinger. Historielagets lokalhistorisk arkivgruppe ivaretar dokumenter, bøker, bilder m.m., og leier lokaler i «gammelbanken»s kjeller.



11.Veien videre

Konstruktiv tilnærming

I Meråker kan man se at jakt/fiske, jordbruk, beitenæring/reindrift og uthenting av utmarksressurser har preget kommunens historie. Med disse aktivitetene lever fortsatt. Denne kontinuiteten gir kulturminnene ekstra verdi, fordi de underbygger historien og vår lokale tradisjon. Vi skal være forsiktige, så ikke ønsket om å bevare historien, ødelegger for kulturminnets fremtid. Fortsatt drift og utvikling i takt med tiden kan være riktig for å ivareta kulturmiljøet.

Kulturmiljøer kan være gode ressurser i undervisning og opplevelser.

Økonomiske konsekvenser

Denne planen har ingen direkte økonomisk påvirkning for private eiere av kulturminner eller kulturmiljø. Men både registreringer i offentlige kart og bestemmelser som innarbeides i Kommuneplanens arealdel, kan få slike konsekvenser. Planen vil skape forutsigbarhet for alle parter, både hos eiere og rettighetshavere. Den vil også bidra til en tydeligere og mer effektiv saksbehandling.

En kommunal kulturmiljøplan med prioriteringsliste over minner og miljø, kan gjøre det lettere å få tilskudd fra eksterne aktører. «Norsk kulturminnefonds tilskuddsordning for verneverdige bygninger» prioriterer søknader på istandsetting av kulturminner som er med i kommunal kulturmiljøplan.

For å følge opp foreslåtte kulturmiljø, er det en forutsetning at Meråker kommune fremover setter av tilstrekkelige ressurser i egen organisasjon og fortsetter samarbeidet med frivillige aktører.

Formidling.

Formidling kan i hovedsak gjøres på to ulike måter;

- tradisjonell formidling med bøker, artikler, skilting, foredrag, klasseseturer, befaringer, setertramp, guidede turer i regi av bedrifter/lag/foreninger osv
- formidlingsopplegg ved bruk av nyere teknologi og sosiale media. I dag er det bare fantasien som setter begrensinger på hvordan vi kan bringe kunnskap om våre kulturminner ut til befolkningen. Trøndelag fylkeskommune har flere dyktige arkeologer som er formidlingssterke. De har bidratt til å gjøre kulturminnene synlige i vår felles digitale allmenning: Internett.



12. Tilrettelegging

Ved tilrettelegging for bruk av kulturminner eller hele kulturmiljøer, må det prioriteres.

Tilrettelegging og besøkende bidrar både til økt fokus, høyere status og beskyttelse for kulturminner. På den andre siden kan det også føre til slitasje, skade eller endring av landskapet. En hensiktsmessig måte å balansere dette på, er å fokusere på tilrettelegginga av noen enkelte lokaliteter som gir et godt representativt inntrykk.

Meråker kommune må velge ut noen av våre 1467 kulturminner. Vedlikeholdt tilrettelegging av enkelte kulturmiljø vil også føre til mindre belastning og/eller konflikt ved andre lokaliteter, jfr arealplanen. Dette blir også arbeidsmessig og økonomisk gunstig, og dermed gjennomførbart.

I kommende periode vil Meråker satse på formidling og historiefortelling av:

- Arbeiderboligene på Myra
- Bygdemuseet Pulden
- Gilså, Lillefjell gruve og gamle Stordalsvei
- Kirkebyggene
- Meråker stasjon
- Skurdalsvoll dammen
- Skyttergravene på tunnelhaugen i Gudå
- Smelting igjennom 2000 år
- Tradisjonsmusikken

Meråker kommune skal også satse på fysisk tilrettelegging av to definerte kulturmiljø:

1. Skurdalsvoll dammen er et velfungerende og flott område for allmenn bruk, med brygge, båt med redningsvester, gapahuk, bål plass og sitteplasser. Besøkende vil sette pris på egnet parkeringsplass, delvis universell utforming, toalett og søppelhåndtering. En informasjonsplakat forteller om fløtingsdammen og tidligere historisk aktivitet. Området har blitt til gjennom samarbeid mellom NTE, AS Meraker Brug, Meråker kommune og Meråker Jeger- og Fiskerforening.



2. Skyttergravene ved Tunnelhaugen

Dette er et av relativt få militære kulturmiljø i kommunen, og det fortjener oppmerksomhet.

Plasseringen er militær-strategisk typisk; ved et trangt passpunkt i elvedalen fordi det var fare for invasjon østfra/Sverige. Anlegget stammer fra 1905 (unionsoppløsningen med Sverige). Bilder fra den gang viser at stillingen ble laget og bemannet med ca 1000 mann.

Forsvarsanlegget var bemannet med bru- og tunnelvakt under 2. verdenskrig. Tunnelhaugen ble arena for sabotasjeaksjon utført av britiske SOE under okkupasjonen. 18. mai 1941 detonerte norske og svenske sabotører fra SOE en sprengladning i tunnelen (operasjon BARBARA).

Området er i dag gjengrodd, men i forbindelse med elektrifiseringen av Meråkerbanen 2022 blir en del av vegetasjon fjernet. Anlegget består av skytterstillinger forbundet med løpegraver som ligger sentralt plassert langs de høyeste kammene. I terrenget er dette også delvis visuelt synlig for et trent øye.

Området og veitilførselen eies av totalt 4 ulike grunneiere, så det må avtale på plass før tilrettelegging. Kartet viser inntegning av synlige strukturer fra laserskann, men i følge fylkesarkeologene er anlegget trolig større.

Dette anlegget bør tilrettelegges og brukes som formidlingsarena for å fortelle om begivenhetene omkring 1905 og forberedelser til krig i vår kommune.

Vi må aldri ta fred og frihet som en selvfølge.



Gudå stasjon 1905, frakting av soldater på Meråkerbanen mellom Teveldalen og Stjørdal

LITTERATUR OG KILDER

- Bolling, R. (1974) *Festskrift Meråker kyrkje 1874-1974* Meråker Menighetsråd
 - Fjellheim, s. (1987) *Sørsamiske kulturminner. Færen: Meråker, Verdal, Stjørdal, Levanger*
 - Hegseth, K. (2009) *Hundreårsjubileum Meraker Jæger- og Fiskerforening*
 - Hegseth, K. (2015) *Setervoller i Meråker*
 - Kringtrø, H.F. (2022) *Muntlige innspill*
 - Krogstad, G. (2002) *Skogskokkene*
 - Olsen, A. (2022) *Muntlige innspill*
 - Stenvik, L.F. (2021) *Rapport etter befarings av jernframstillingsanlegg,*
 - Steinvik, L.F. (1982) *Arkeologiske kulturminner i Stjørdalsvassdraget*
-
- Kulturplan for Meråker kommune
 - Museumsplan for Meråker kommune
 - Meld. St. 16 (2019–2020) Nye mål i kulturmiljøpolitikken
 - Riksantikvaren (2022) *kart- og informasjonstjeneste* www.askeladden.no www.kulturminnesok.no
 - Lov om kulturminner, 1979
 - www.gislink.no, Statsforvalter Møre og Romsdal, Trøndelag Fylkeskommune, Møre og Romsdal Fylkeskommune
 - NIBIO (2021) *fag- og karttjeneste* www.kilden.no

BILDER

De bildene som er brukt i planen tilhører Meråker historielag, Stiftelsen Meråker-Musea og Meråker bibliotek/Anne Marken der ikke annet er oppgitt.

Kvernstein 2021, side 1: Pär Ågren

Skurdalsvoll dammen, side.17: Alf Egil Haugen

Navnstikker, side 14. Elisabeth Aavik